For Ide og Virkelighed.

Et Tidsskrift,

udgivet

af

R. Nielsen,

Bj. Bjørnson og Rud. Schmidt.

Aargang 1871. Første Bind.

Kjøbenhavn.

Otto B. Wroblewskys Forlag.

G. S. Wibes Bogtrykkeri.

Samfundets Naturlove.

---

[289] Historien har sine Love ligesaa fuldt som Naturen; men det er vanskeligere at paavise de strenge Love i Historien, efterdi de ikke umiddelbart gaae op i Nødvendigheden, men ere Aandslove, mangfoldig betingede Frihedslove.

Holde vi os til det Almenmenneskelige, saa gaae de historiske Bevægelser altid ud fra forhaandenværende, til visse Naturbetingelser bundne Samfundstilstande. At Samfundet, skjøndt en Frembringelse af Aanden — Familieaanden, den patriarkalske Aand o. s. v. — er en Naturnødvendighed underlagt, følger ligefrem af, at Menneskeaanden under alle særlige Fremtrædelser har sin Grund i Menneskenaturen. Menneskets høiere Natur er trods Fald og Forbrydelser en aandig Natur; den aandige Natur er Slægtens Adel. Stamfædrene, Sagnheltene, de store mythiske Skikkelser, der aabne Historiens Porte og sætte Begivenhedernes Drivhjul i Gang, ere midt i den flimrende Fotosfære, den stærke Glands af det Overnaturlige, hvormed en anende, undrende Fantasi har omgivet dem, dog i aandsvirkelig Forstand Forbilleder for Efterkommerne;
[290] de ere det netop derved, at det Aandige i deres Daad og Væsen er saa naturligt, og det Naturlige igjen saa aandigt.

Ifølge Naturretten, det vil sige: Naturens egen faktiske Ret, gjælder den Grundsætning, at alt det Mulige er tilladt, og kun det Umulige forbudt. Saaledes forstaaet kan Grundsætningen ikke anvendes paa den historiske Samfundsudvikling. I Samfundet er det just det Mulige, der forbydes; thi at forbyde det Umulige er overflødigt. Her er i Forhold til Retsfordringerne Meget, der skeer, som ikke burde skee, og Meget, der burde skee, som ikke skeer; der er i det menneskelige Samfund, hvad der ikke er i den blinde Natur, Forskjel og Strid mellem Ret og Uret.

Ikke destomindre viser Striden overalt hen til en aandig Naturgrund og forvandler sig, naar Grundkræfterne røres, til en følelig, haandgribelig Forskjel mellem det Naturlige og det Unaturlige. Vel er Naturtilstand ingenlunde Retstilstand; men i afgjørende Forstand maa dog Retsfordringen støtte sig paa et oprindeligt Krav, en indre uafviselig Naturtrang. Det Retfærdige er det i sidste Instans Naturlige, og det Uretfærdige det Unaturlige; Ret er naturlig, Uret unaturlig; det er disse enfoldige Grundbestemmelser, hvorpaa det kommer an, naar Talen er om *Samfundets Naturlove*.

Dersom Sagen nu forholdt sig saaledes, at de Grundfordringer, der fremgaae af Samfundets Natur, uvilkaarlig kunde føles og fornemmes af Alle som Fordringer, der vare naturlige for Individerne og umiddelbart tilfredsstillede hver Enkelts Fornøden-

hed: da vilde Overgangen fra Samfundet i dets Naturstand til en udviklet Retstilstand foregaae harmonisk, og de historiske Bevægelser være som Tonernes i en Symfoni. *[291]* Men nu er der, som bekjendt, en betænkelig Modsætning mellem det, der væsenlig stemmer med Samfundets Natur, og de umiddelbare, høist forskjellige Krav hos Individerne. Herfra Brydninger, Misstemninger, skrigende Dissonanser, der ikke blive opløste. Istedenfor en naturbegrundet Aandsudvikling fremkommer nu en skærende Modsætning mellem det Naturlige og det Konstige, og det Konstige bliver i mange Maader unaturligt. Til en Opklaring af Samfundets Naturlove er det nødvendigt at betragte den antydede Spænding.

Samfundet har ifølge sin Natur mangfoldige baade stærke og gyldige Krav; men paa Grund af de individuelle Fordringers endnu større Mangfoldighed komme disse sociale Naturkrav hvert Øieblik i Strid med hverandre indbyrdes. Det er en Grundfordring, at der skal være Orden i Samfundet; men det er ogsaa en Grundfordring, at Individerne netop i Kraft af denne Orden maae nyde en vis begrændset Frihed. Der kan til god Ordens Opretholdelse af de Magthavende anvendes mange Slags Tvang og Tryk; Individerne finde sig deri og finde det naturligt for Ordenens Skyld. Alle Velsindede føle, at der er et Hensyn, der sætter de Enkeltes Privatinteresser i Skygge, og at det er Hensynet til den offenlige, statsborgerlige Orden.

Men naar dette Hensyn i længere Tid har gjort sig ensidigt gjældende, saa bliver Statsmaskineriet mere og mere konstigt, Anvendelsen af Tryk og Tvang mere og mere vilkaarlig, og Tilstanden tilsidst aldeles unaturlig. Samfundet nærmer sig et Vendepunkt, da Millioner maae lide, for at nogle faa Begunstigede kunne nyde; og *[292]* naar dette Vendepunkt er indtraadt, naar det ret er bleven føleligt og vitterligt for Mængden, hvor unaturlig Tilstanden er: da kan man med samme Sikkerhed forudsige, at den bestaaende Orden vil blive sprængt, som man kan forudsige, at der vil skee en Explosion, naar der gaaer Ild i Krudt. Vel er den Nødvendighed, hvormed en undertrykt, mishandlet Folkemasse bruser op og vælter en Throne, uensartet med den Nødvendighed, hvormed Krudtet exploderer, men Uensartetheden er ikke absolut; den eneste tilstrækkelige Grund til en Revolution er en umiddelbar, til uafviselige Livsbetingelser svarende Nødvendighed, en social Naturnødvendighed.

Frihedens Krav bryder igjennem med Nødvendighed og anmelder sig derved som en oprindelig Samfundsfordring. Men naar denne Grundfordring, saa naturlig den end er, gjøres ensidig gjældende, fremkommer igjen det Unaturlige. Det er Mængden, der fordrer Friheden og fordrer den med Lidenskab, men Mængde og Lidenskab have den medfødte Svaghed tilfælles, at de ikke formaae at begrændse sig: en fornuftig

Selvbegrændsning er ligesaa fremmed for den vilde Hob som for den opflammede Lidenskab; den Naturbestemmelse, hvori de begge, Hoben og Lidenskaben, komme overens, er Tøilesløsheden. Men for Samfundet er Tøilesløshed det Unaturligste af Alt; Tøilesløshed er Samfundets Opløsning. Det er rationel Mekanik. Jo større det Tryk var, der vakte Reisningen, desto skrækkeligere er Mængdens Rasen; men jo vildere Mængden raser, desto hurtigere indtræder igjen Omslaget. Alle Lænker ere brudte, alle
[293] Baand løste; Afgrunden gaber, og Ødelæggelsens Vederstyggelighed viser sig allevegne. Men naar Alt er Kaos, Forvirring og Rædsel, naar Underverdenen aabner sit Svælg, og Kobbermurene i Tartarus ere sprængte, hvad Under, at Angst farer i Mængden, at Skrækken lammer selv de Dumdristige, at man fra alle Kroge speider forventningsfuld efter en Jupiter med Lynstraalen. Saa maa der da gives en styrende Magt, en Magt, der bringer Orden — Orden for enhver Pris! Den ordnende Magt kommer udenfra, ja, ovenfra; men den falder ikke umiddelbart ned fra Himlen; den har i Tilstanden selv sine Varsler og Forbud. Despotismen faaer paa slige Vilkaar Naturloven for sig; Frihedsilden fortærede sig selv: en kraftig Despot begynder Magthaveriet forfra.

Dersom der nu ikke var Andet i Samfundsudviklingen at opdage end slige, afstikkende Yderligheder, vilde Historien trods Afvexlingerne i det Udvortes kun være en Gjentagelse af ensformige Kredsløb, i hvilke den kyndige, skarpsindige Iagttager næstendels maatte kunne bestemme Perioderne, som man bestemmer Aarstiderne. Men ligesom det Aandelige i Mennesket betinges af det Naturlige, saaledes betinges igjen det Naturlige af det Aandelige. Hvad Slægten paa eet Samfundstrin kan finde naturligt, kan den paa et andet finde unaturligt.

Menneskenes naturlige Følelser og naturlige Fordringer beroe paa en oprindelig Forestilling om, hvad Mennesket væsenlig er, hvad Værd det har, og hvilket Maal der er sat det i Verden; af Vexelvirkningen mellem den ideale Forestilling og den naturlige Selvfølelse i Instinktets og Driftens Form fremgaaer den urolige Stræben, den aldrig
[294] hvilende Higen mod et fjernt, maaske uopnaaeligt Maal; her er Bevægelsens Aarsag, Grundbetingelsen for alle historiske Fremskridt.

Det er ikke ligefrem enten Sædernes Forædling eller Sindets Renselse eller Lidenskabernes Betvingelse, der danner Grændseskællet mellem de forkristelige og kristelige Tidsrum i Verdenshistorien. Vel staaer den saakaldte kristelige Civilisation i mange og væsenlige Træk høit over den forkristelige, men enkeltvis kunne disse Fortrin ikke tages til Indtægt. Det er vitterligt, at de kristelige Dyder have til Følgeskab et Slæng af eiendommelige Laster, Laster, som den hedenske Oldtid ikke var i Stand til at fremavle af en saadan Fordærvelsens Dybde, fordi dens Bevidsthed ikke strakte

til; det er vitterligt, at den kirkelige Tro ikke blot har ægget Vantroen, men endog ved menneskelig Brøde betinget en Overtro saa mørk og afskyelig, at Hedenskabets Unaturligheder i Sammenligning hermed faae et Anstrøg af uvilkaarlig Forblindelse og undskyldelig Raahed; det er vitterligt, at Aandsforbrydelserne i alle Retninger voxe med den voxende Bevidsthed om Aand og desaarsag — det være sagt, om man vil, til Ære for den kristelige Civilisation — aldrig have rodfæstet sig dybere eller strakt sig videre eller hævet sig høiere end netop i denne nærværende Tid.

Den naturlige Forestilling om det, at være Menneske, var i den hedenske Oldtid en ganske anden end den siden blev ved Kristendommens Indflydelse; det er Forskjellen i denne naturlige, vel at mærke, *naturlige* Forestilling om Menneskets Selvværd, der angiver den historiske Demarkationslinie. Hvor fremtrædende Modsætningen end er imellem den orientalske Despotisme og den græske Frihed, saa finder den dog ved nærmere Betragtning sin Udligning i et fælles Grundlag. Et Træk af Historien om *[295]* Kambyses kan gjøre Sagen anskuelig. Kongen spørger engang i oprømt Lune sin Ven og Raadgiver Prexaspes: Hvad sige vel Perserne om mig? — Ellers, Herre, svarede Prexaspes, roser man Dig i Alt; kun mener man, at Du er for hengiven til Vinen. — Nu skal Du selv dømme, svarede Kongen, om Perserne sige sandt, eller om de selv ere fra Forstanden, naar de sige saadanne Ting. Naar jeg træffer din Søn, som staaer der i Forsalen midt i Hjertet, saa er det aabenbart, at Perserne sige usandt, og at jeg er ved min gode Samling. — I det Samme spændte han Buen og skjød efter Drengen, og da han faldt, lod han ham skære op, viste Faderen, at Pilen sad lige i Hjertet og sagde ret selvtilfreds til Prexaspes: Altsaa er det jo aabenbart, at det er Perserne, der ere fra Forstanden, og ikke mig; har Du vel i den hele Verden seet en bedre Skytte? — Prexaspes svarede: En Gud selv kan ikke skyde bedre.

Paa vort nuværende Samfundstrin er der sikkerlig Ingen, han være forresten nok saa raa og udannet, som ikke vil finde dénne Handling i høieste Grad oprørende og unaturlig. Man oprøres ikke blot over Kambyses's hensynsløse Grusomhed; man oprøres om muligt endnu mere over den slaviske Resignation, hvormed Faderen for at undgaae Sønnens Skæbne, bøier sig under Vilkaarligheden og smigrer Despotens Almagt. Men Perserne paa hin Tid med deres Samfundsbevidsthed fandt ikke en saadan kongelig Handling saa oprørende eller unaturlig. Tvertimod! De Dannede — Prexaspes hørte jo til de Dannede — maatte i det Hele finde, at Sligt var i sin Orden. Uden en uindskrænket Magthaver kunde nu engang Samfundet ikke bestaae, og hvad *[296]* var saa naturligere, end at den Mægtige kunde handle efter Lune og hvert Øieblik gjøre, hvad han havde Lyst til.

At dette, hvormange Undtagelser der end kunne forekomme i det Enkelte, maa have været den herskende Synsmaade, fremlyser da ogsaa af den mærkelige Kjendsgjerning, at Kambyses's Omgivelse yttrede en dyb Medfølelse for ham selv paa det Sidste. Just som han havde rustet sig til Kamp imod den falske Smerdis, fik han ved et Ulykkestilfælde et Saar, der kastede ham paa Dødsleiet. Han sammenkaldte nu de fornemste Persere, og for at overbevise dem om, at Oprøreren var en ussel Løgner, aabenbarede han dem, hvad hidtil var holdt skjult, at han virkelig havde myrdet sin egen Broder. Langtfra at angre, beklagede han kun sig selv og begræd sin sørgelige Skæbne. De Omkringstaaende fandt det saare naturligt: »da Perserne saae deres Konge græde, sønderreve de deres Klæder og græd høit med ham».

At slig en Tænkemaade var oprørende for den frie Græker, er ganske vist; men at det græske Samfund kunde, om end paa anden Maade og i anden Form, mod fremragende Individualiteter tillade sig Handlinger, der i Grunden vare ligesaa oprørende som de, der udmærke Kambyses, er ogsaa vist. Sagen er, at Grækerne, trods al deres Sands for Individualitetens frie, harmoniske Udvikling dog, naar det kom til Stykket, ligesaa lidt som Perserne havde nogen afgjørende Respekt for Personligheden, noget umiddelbart gjennemgaaende Indtryk af Menneskets oprindelige Selvværd. Folkereligionen, det mythiske Grundlag, paa hvilket den hele, i Skjønhed
[297] straalende Kulturbygning, som vidunderlig smykkede Hellas, blev opført, indeholder en Miskjendelse af Individets evige Selv, en Fornægtelse af Menneskets personlige Væsen. Guderne hos Homer udgjøre, som bekjendt, et Samfund af Udødelige for sig, ophøiet over, og ved en uoverstigelig Kløft adskilt fra »de dødelige Slægter«. — »Modige Søn af Tydeus, hvi spørger Du mig om min Herkomst? Ligesom Træernes Blade, saaledes er Menneskens Slægter: Bladene strøes af Blæsten paa Jord, men naar Skovene grønnes, skyde der friske fra Grenene frem ved Vaarens Igjenkomst. Saaledes Menneskens Slægter, een fødes, en anden forsvinder.« Disse Glaukos's Ord til Diomedes ere mere end et uvilkaarligt Udbrud af en øieblikkelig Stemning; de udtrykke en den hele Græcitet gjennemtrængende Grundbetragtning, en Forudsætning, udover hvilken den naturlige Selvfølelse aldrig kunde naae. Denne Miskjendelse af Selvet, denne Bevidsthedens Skranke, var Ingen af alle Filosoferne i Stand til at hæve; den eneste, der for Alvor prøvede derpaa, blev dømt til Døden.

Først ved Kristendommen som verdenshistorisk Magt vinder den personlige Selvfølelse Indgang i Samfundet. Det er ikke Gudsforholdet i dets Inderlighed og Renhed, hvortil her sigtes; thi Virkningerne heraf ere ikke ligefrem udadgaaende og synlige, men indadgaaende, usynlige. Nei, det er den høiere Forestilling om Menneskets

Bestemmelse i det Hele og den herpaa grundede Følelse af Menneskeværd og Menneskeret, hvorom Talen er. Evangeliets Ord om Mennesket som skabt i Guds Billede, har, naar det lyder i et sandseligt Øre, noget for Selvkjærligheden høist Indsmigrende; dette Ord har virket som en Surdeig i Masserne; det har stillet den personlige Ret *[298]* i et stedse klarere Lys; det har bragt Selvbetragtningens Gjenstand nær til Øiet og forstørret Synsbilledet.

Ved at blande det Evige med det Timelige, lade det Oversandselige træde frem i sandselig Haandgribelighed og tage de menneskelige Lidenskaber i Tjeneste, saavel til Begeistring og Handling som til Anger og Lidelse, formaaede Kirken i Middelalderen at gjøre sig til øverste stats- og folkestyrende Majestæt. Den havde i Sammenligning med de lavere Verdensmagter oprindelig Ret og forstod at gjøre sin Ret gjældende. Til Forstaaelse af dens Stigen, Kulmination og Dalen er det nødvendigt at gjøre en skarp Adskillelse mellem Kirken som religiøs Institution med Salighedsmidlerne i sit Værge og Kirken som kulturhistorisk Fænomen, som overgribende Verdensmagt. At Katholicismen i første Henseende har udfoldet ideale Kræfter og paa sin Vis udviklet stærke religiøse Karakterer, skal aldrig negtes; men derfor staaer det ligefuldt fast, at dens høie Selvfølelse som Verdensmagt var af selvisk Natur; Ilden i dens Blod, Marven i dens Ben, Drivkraften i dens Hoved og Lemmer var, ogsaa da, naar den allermest klædte sig i Fromhedens og Hellighedens Skin, umættelig Havesyge, ubetvingelig Herskesyge, inkarneret Egoisme. Det er denne Egoisme, der holder Pavekirken bunden under Naturloven og afstikker dens Bane. Den steg som Solen, og den maatte stige. den havde Straaler, som spredte Mørket; den havde et frelsende, frigjørende Ord; den pegede paa et ophøiet Maal; den talede i sit Sprog Menneskelighedens Sag, og dens Ord trængte ind i Sjælene. Men ved selvisk verdslige Midler at fremme et oververdsligt Maal, at tjene Himlen ved at herske paa Jorden og tage Ære af Menneneskene for *[299]* at udbrede Guds Ære, denne Grundbestræbelse indeholdt i Spiren en Fordærvelse, der nødvendigt maatte føre Udviklingen af det første Naturlige over i det Unaturlige. Tidligt begyndte Bispernes og Ærkebispernes hierarkiske Anmasselser at falde de nydannede Stater til Besvær; tidligt begyndte Skandalerne ved det romerske Hof. Og dog var det Gejstligheden, der tog sig af de Undertrykkede, støttede Kvinden og frigjorde Trællen; det var Geistligheden, der i Rettens og Sædelighedens Navn traadte op imod den brutale Magt og satte Skranker for barbarisk Vilkaarlighed; det var, med eet Ord, Geistligheden, der i Næverettens Tid bragte Orden, og det vildt gjærende Samfund trængte til Orden.

Det er nu let at see, at de samme Betingelser, der fra Først af medførte Hierarkiets

Stigen, maatte i deres Følger medføre dets Dalen. Dersom det herskesyge, selviske Væsen blot havde ligget i Individerne, ikke i Kirken selv, da kunde den indbrydende Fordærvelse, hvor vidt forgrenet den end til en vis Tid turde være, dog altid betragtes som noget Tilfældigt og Forbigaaende; Ingen kunde da med Vished afgjøre, om ikke Pavekirken maaske lod sig rense og reformere i den Grad, at den endnu engang fik Styrelsens Tøiler, endnu engang opnaaede sin gamle middelalderlige Myndighed over Folk og Fyrster. Men Sagen forholder sig anderledes. Hierarkernes og Hierarkiets Egoisme er det katholske Kirkevæsens egen iboende Egoisme. Ved denne, just ved denne Egoisme, vandt den sit Verdensherredømme, og ved denne, just ved denne Egoisme tabte den det igjen; Skyggen er uadskillelig fra Lyset. Det er mærkeligt at
[300] see, hvorledes Styrelsen har holdt det gaaende med denne Magt. Kirken greb det Allerhelligste, opstillede det som Maal, men brugte det i Virkeligheden som Middel. At bruge det Allerhelligste som Middel til Opnaaelse af verdslige Øiemed er Forbrydelse, Aandsforbrydelse efter den største Maalestok. De, der troe paa Forsynets umiddelbare, ligefremme Indgriben i Verdensbegivenhedernes Gang, maae, naar de fæste deres Blik paa de frækkeste blandt Middelalderens Paver, uvilkaarlig studse og spørge: »Hvor er det muligt, at Gud kunde tie og saaledes lade sig spotte; hvor er det muligt, at den Forklarede kunde sidde saa rolig ved Faderens Høire og see paa, at hans Billede og hans Værk blev forvrænget, at Herskesygen ranede Himlens Nøgler og solgte Syndsforladelse for Penge?« — Det er Retfærdighed, men en historisk Retfærdighed, som ikke falder i Øinene. Det Høieste er sat ind; Menneskene have Frihed til at bruge det; de have ogsaa Frihed til at misbruge det og tage, hvad der følger paa. Skulde han, der sidder hos Faderens Høire og følger med Øiet Verdens Gang, utaalmodigt have knust Pavedømmet ved et Lynslag, da maatte han jo allerede i sin Tid have begyndt med at knuse Kajafas og tilintetgjøre Pilatus.

Den historiske Retfærdighed viser sig deri, at Styrelsen, uden i noget Punkt at opgive sin Ret, overlader Menneskeslægten den frie Brug af alle de Kræfter og Midler, der staae til dens Raadighed; det er et Tegn paa de evige Raadslutningers Uforanderlighed og den guddommelige Visdoms uendelige Overlegenhed, at Opgaverne løses, og at Alt dog gaaer naturligt til.

Der er i Historien ligesa lidt Spor af nogen guddommelig Forkjærlighed for Papis-
[301] men som for Muhamedanismen: Grunden til, at hin kom til at staae høiere end denne, maae søges deri, at den Livskapital, hvormed den aagrede, var rigere, frugtbarere, ædlere.

For Samfundsudviklingen i det Store gjælder uden Omsvøb den Grundsætning,

at *Ret er Magt*, og Magt Ret. — »Og endda skulle vi troe paa et Forsyn?« Ja, just derfor kunne vi troe paa et faderligt Forsyn; thi et stærkere Bevis paa Forsynets retfærdige Styrelse kan ikke gives. Man lægge vel Mærke til, hvad det er, her handles om. Her handles jo ikke om Samfundets Retfærdighed mod Individerne i det Enkelte, men kun om den historiske Ret, hvormed en Samfundsorden til en given Tid danner sig og hævder sin Bestaaen. Retssætningen har to Led, af hvilke det ene opklarer det andet. Her siges ikke, at Magt uden videre er Ret; her siges, at Magt er Ret, og hvorfor? Fordi *Ret* er *Magt*. Heri ligger da, at det er Retten, der gjør Magten til Magt; og dersom denne Bestemmelse gjaldt alene, vilde Fuldkommenhedens Maal være naaet; det vilde da være Magthaverne umuligt at misbruge Magten. Men Historien er i det Timelige, og det Timelige er det Ufuldkomne; saa gjælder da ogsaa den modsatte Bestemmelse, Ufuldkommenhedens Udtryk: *Magt er Ret*. Brydningen mellem de to Grundbestemmelser er paa den mest storartede Maade blevet anskueliggjort i Pavedømmets Historie.

Her begyndes umiddelbart ud fra den Forudsætning, at Ret er Magt. Al den menneskelige, naturlige Ret, hvormed Kirken fra Begyndelsen af saa at sige sad inde, fik den i Tidernes Løb rig Leilighed til at udfolde. Det er, som om Historiens Aand pustede til og drev den frem, at den dog for Himlens Skyld maatte gjøre Alt, hvad den formaaede, til Menneskeslægtens Opdragelse, til Samfundets Ordning, til *[302]* Sædelighedens og Kulturens Fremme. Dette er dens Fart, dens historiske Medbør; Hierarkiet har Strømmen med sig: fremad, frem! i Vind og Storm, mellem Brændinger og Skjær gaaer Kirkens Skib for fulde Seil og kløver Tidens Bølger.

Men da saa Maalet var naaet, da alle de pavelige Retsbud — non obstante qvocunque — vare blevne Magtbud, hvad saa? Ja, saa begyndte den omvendte Sætning, Timelighedens Sætning: *Magt er Ret*, at trænge sig ubændig frem i Begivenhedernes Forgrund. »Det var da Skade», siger man, »at Kirkeregimentet saaledes skulde udarte, at Hierarkiet ikke holdt sig i det gamle, ærværdige, ærefrygtindgydende Spor.« Et tomt Hjertesuk; her er Intet at sukke over. Hierarkiet udartede, fordi det maatte udarte, det kunde ikke Andet, det var lovligt undskyldt. Som en Sten, der kastes i Luften, stiger, men med jævnt aftagende Hastighed, indtil den naaer et Punkt, da den saa at sige vender om og begynder at falde med voxende Hastighed, saaledes er det — paa Aandens Vei — gaaet til med Hierarkiets Stigen og Dalen. Hvad Tyngden er for Stenen, er Egoismen for Hierarkiet. Først har det Høiere Overvægt over det Lavere; Ret er Magt: Bevægelsen gaaer opad; men lidt efter lidt faaer det Lavere Overvægt over det Høiere; Magt er Ret: Bevægelsen gaaer nedad. Og ligesom den i Luften

svævende Sten har, naar uvedkommende Paavirkninger fraregnes, en ligesaa lang Bane at gjennemløbe nedad, som den har gjennemløbet opad, saaledes har Hierarkiets Fald i Historien beskrevet en Bane, som ved Krumningernes Afsnit og Længde giver et omvendt Billede af dets Stigen. Det gik ikke saaledes til, at Hierarkiet havde en
[303] ringere Magt, saalænge det i det Hele gjorde Magten afhængig af Retten, og siden fik en umaadelig Magt, da det ret begyndte at trodse alle Retfærdighedshensyn og gjøre Retten afhængig af Magten. Tvertimod! den sidste fra Kulminationspunktet udgaaende Vending er af Historien nøiagtig betegnet som Magtens begyndende Selvødelæggelse.

For en overfladisk Betragtning tager det sig ud, som om Pavedømmet blot bukkede under paa Grund af de mange og forskjellige Slags udvortes Stød og Modstand, det efterhaanden mødte. Det er en ensidig Opfattelse; den væsenlige Grund laa i Pavedømmet selv. For at denne Magt kunde knækkes, maatte den Trin for Trin gjennemgaae alle Selvnedbrydelsens Mellemstadier. Ikke nok, at den Begeistringens Ild, der havde opflammet Korsfarerne, udsluktes; Pavedømmet fik Erstatning: af Troens Æmmer blussede Overtroen hæftigere op, og Overtroen var nok saa brugelig som Troen. Ikke nok, at Paven efter at have fældet den middelalderlige Keiser og derved givet Middelalderen selv det første Dolkestød, kom i politisk Afhængighed af Frankrig, thi Afhængigheden blev kun betalt med Æren: den reelle Profit beholdt Paven for sig selv: det babyloniske Fangenskab var virkelig indbringende. I Avignon kunde Pavehoffet udbyde alle Kirkeembeder og kirkelige Værdigheder offenlig til Auktion; der blev naturligvis gjort høie Bud ved Auktionerne. Man skulde ment, at Pavedømmets sidste Time var slaaet, da man, eftersom der nu var to Pavestole, en i Avignon og en i Rom, fik paa engang to, siden tre og flere Paver, der gjensidig fordømte og banlyste hverandre, thi naar Paven fordømmer Paven, saa har jo Pavedømmet fordømt sig selv,
[304] og Selvmodsigelsen er aabenbar. Men nei! Ogsaa dette Stød lod sig afbøde. For at gjøre en Ende paa Forargelsen prøvede de frie Koncilier — i Pisa, Costnitz og Basel — ved en Kraftanstrængelse paa at sætte Paven under et konstitutionelt Formynderskab og faae en virkelig Reformation i Kirkens Hoved og Lemmer iværksat. Men dette Skridt, der afgav et slaaende Beviis for Umuligheden af, at det hierarkisk gjennemførte System nogensinde skulde kunne reformere sig selv i evangelisk Aand, faldt netop ud til Pavens Fordel. Det var da ikke dette eller hint Enkelte, men den alsidig konsekvente Udfoldning af Magthaveriets Forvrængning, der gav den kirkelig babyloniske Taarnbygning sit Grundstød. Just fordi Magten, den blinde Magt, var bleven Ret, blev Trykket følt i alle Forhold allevegne og fra alle Sider; Stater, Samfundsklasser, Individer, læge og lærde, fandt Tilstanden oprørende, utaalelig, unaturlig. Himlen var

overtrukken, Luften kvalm og Horisonten mørk; Luthers Ord var Lynet i Skyen.

Efterhaanden som det pavelig theokratiske Universalmonarki adsplittedes og sank, begyndte Statsmagterne i Europas forskjellige Lande at samle Kræfter og berede sig til en stor Fremtid. Under Kirkens Formynderskab kunde Staten ikke komme til fuld Klarhed over sin virkelige Ret og Betydning. Som pavelige Vasaller vare Fyrsterne i alle store, afgjørende Anliggender forpligtede til at lystre Pavens Ordre; en praktisk, naturlig Opfattelse og Gjennemførelse af virkelige, forhaandenværende Statsinteresser, var paa disse Vilkaar umulig. Opgaverne vare verdslige, menneskelige, aldeles naturlige, men Kirken vidste overalt at underskyde noget Oververdsligt, Overmenneskeligt, Overnaturligt. Under Paaskud af at adle det Jordiske ved en Tilsætning af det *[305]* Himmelske, gjorde den selv det Himmelske til et Jordisk, og dens Indblanding i Alt blev utaalelig.

Da Reformationens Tordenveir havde renset Luften, blev Statens Aandedræt friere, ikke blot i de protestantiske, men ogsaa i de katholske Lande. Staten blev sig, som det hedder, sin Autonomi (Selvlovgivning) bevidst. Dette Fremskridt synes ved første Øiekast at være et stort Tilbageskridt; thi i den klassiske Oldtid — hos Grækerne og Romerne — var jo allerede Staten anerkjendt som det høieste virkelige Udtryk for den guddommelige Myndighed paa Jorden: den af Guderne beskyttede Stat var den i Virkeligheden selv nærværende Guddom. Det maa da ikke glemmes, at den ud af Middelalderens Gjæringer sig samlende Stat, den Stat, der tog Magten i Arv efter Kirken, kom til at staae paa et andet og høiere Grundlag end den antike; den nyere Stat kan i naturlig og dog ideal Forstand kaldes den gjenfødte Stat.

Vistnok blev Politiken selv, trods den andægtige Maske og de Purpurklude af opbyggelige Talemaader, hvormed den i det sextende og syttende Aarhundrede saa gjerne smykkede sin Macchiavelisme, ikke mere kristelig, end den alt havde været i Alexander den Stores og Keiser Augusts Tidsalder; men den fik i sine mekaniske Ligevægts- og Bevægelsessystemer nye Masser, nye Kræfter og nye Betingelser at operere med. Trods alle Forsyndelser mod det Humane havde den gamle Kirke dog i Tidernes Løb lidt efter lidt faaet en saa stor Kapital indsat, om vi saa maae sige, i Humanitetens Overformynderi, at endog den mest autokratiske Myndighed ikke *[306]* længer ustraffet kunde forholde de Umyndige deres Ret.

Staten kunde og vilde ikke skyde Kirken fra sig; den vilde heller ikke paa Oldtidens Vis sætte sig i Kirkens Sted. Idet den da officielt høitideligt anerkjendte Kirken som religiøs, relativt selvstændig Institution, der kun i alt Verdsligt var Statsmyndigheden undergiven, anerkjendte den med det Samme den Grundopfattelse af Menneskelivet

med de høie ideale Forestillinger, som Kirken i Dogmer, Ceremonier og Billeder gav Livskraft og sandselig Nærværelse. Saa blev da Staten nødt til at anerkjende, at der i hvert Menneskeindivid boer et evigt, personligt Selv; den blev nødt til at anerkjende, at der foruden de jordiske og timelige Formaal er sat den hele Slægt et evigt Maal; at der efter Døden er en Dom; at Alle, Høie og Lave, Mægtige og Ringe, den kronede Fyrste som den usleste Tigger, engang skulle møde for den ene retfærdige Dommer, og Enhver faae efter sine Gjerninger. Her er et fast, urokkeligt Grundlag. Paa dette Grundlag kunde nu Magthaveriet med sine politiske Intriger, Undertrykkelser og Voldshandlinger drive sit Spil saa frit, det vilde: der var sat Vilkaarligheden en Dæmning. Gik end Bevægelserne som i en rivende Strøm, en brusende, svulmende Flod, hvis Bølger her og der overskyllede de lavere Bredder, druknede Sæden og rev mangen Blomst og ædel Plante med sig: saa var der dog til begge Sider en Skranke af Klipper; her var en aandelig Naturskranke. Vel kunde Masserne endnu paa de mørkeste Pletter i Samfundet med en vis Ret siges at befinde sig i en Tilstand af Raahed, Uvidenhed og Overtro, der ikke gav det gamle Hedenskab Noget efter; men,
[307] hvor besynderligt det end lyder, saa var dog Raaheden selv af en høiere og ædlere Art. Det var en kristelig Raahed, en kristelig Uvidenhed, en kristelig Overtro. Men — siger man — Raahed, Uvidenhed og Overtro er jo netop det Ukristelige! Ganske vist. Og dog kalde vi dette nye Barbari kristeligt, fordi det umuligt kunde komme frem uden paa kristelige Betingelser: det kunde kun komme frem i Kristenheden. Det var dette i Kristenheden Ukristelige, der gjærede i Masserne og satte Folkene i Uro. Dette i Kristenheden Ukristelige blev en ny Drivkraft, der gav Bevægelserne i det Store en egen Retning og paatrykte Følelsen af Taaleligt og Utaaleligt, *Naturligt og Unaturligt*, sit Særpræg.

Den gigantiske Kraft, hvormed Revolutionen ved det attende Aarhundredes Slutning brød frem og rev Alting med sig, vil fra dette Synspunkt vise sig at være begrundet i en historisk Naturnødvendighed.

Det absolute Monarki, hvori Staten som Stat søgte at virkeliggjøre sit Ideal, var vel i Stand til at holde de indbyrdes stridige Elementer i en vis Ligevægt, kue Adsplittelsen og simplificere Regeringsmaskineriet ved at samle alle Styrelsens Traade i een Haand; men det var ikke i Stand til at anerkjende de særlige Institutioners relative Selvstændighed, ikke i Stand til at forlige Statsmagten med borgerlige Friheder og almenmenneskelige Rettigheder. I den enevældige Konges Person blev Staten selv paa en Maade personlig; men istedenfor at forlige det Retlige med det Personlige, lod den Afgjørelserne i høieste Instans beroe paa Naade og Unaade; selv naar den

mente det allerbedst, gav den i Sympathi og Antipathi Vilkaarligheden Spillerum og satte Personsanseelse høiere end Loven. Staaende paa verdslig Grund udgav den sig *[308]* efter Hierarkiets Forbillede for en af Gud selv umiddelbart indstiftet Orden: det var et kongeligt Theokrati, der afløste det pavelige. Udgaaende fra Middelalderen, i hvilken enhver enkelt Stand bar sin egen Fane saa høit, den kunde, vare nu Stænderne i Samfundet, Adel, Geistlighed, Borgere og Landalmue — det var knapt, at Bondestanden kunde kaldes en Stand — alle uden Undtagelse lige for Thronen; men de vare desuagtet langt fra at være lige for Loven. Det var ikke nok med Individernes personlige Underkastelse; hver Stand, selv Adelen, den første, var lige overfor Monarkens allerhøieste Person en undersaatlig, dybt bukkende, allerunderdanigst Personlighed. Det er en Selvdrift i dette Personlige, der først forherliger og derpaa dræber Monarkiet.

Det absolute Monarki var ligesaa lidt en Gjentagelse af romersk Cæsarisme som af østerlandsk Despotisme — Optrin som det med Prexaspes og Kambyses ere en Gang for alle henviste til det Unaturlige — den efter Retsprinciper organiserede Underkastelse af de særskilte, trinvis opadstigende Personligheder skulde jo netop fyldestgjøre Samfundets fornuftige Fordringer til en velordnet Stat. Men i et saadant System af personlige Retshensyn maatte de særskilte Rettigheder, Begunstigelser, Privilegier og Forrettigheder dog nødvendig undergrave Retten som Ret, den almene Ret. Forret for Faa var Uret mod Mange; og hvori havde saa tilsidst al Forret sit Støttepunkt, sit egenlige Tyngdepunkt? I Monarkens personlige Naade: Ret var Naade, og Naade var Ret; deri var Retten opløst. Det er, lidt dybere seet, ikke de Styrendes Vilkaarlighed, der misbruger Naadesbevisningerne og derved gjør Naaden vilkaarlig. Sagen forholder sig *[309]* omvendt; Naaden er som Retskilde Vilkaarligheden selv: det er den absolut regerende Naade, der fra Først til Sidst, fra Øverst til Nederst gjorde Regeringen vilkaarlig. Det var ingen Tilfældighed, at de enevældige Konger misbrugte Naaden; nei, det var en aandelig Naturnødvendighed; er Naaden i sig selv et Misbrug af Retten, hvor skulde den da kunne bruges uden at misbruges. Det var, strengt taget, ikke Monarkernes Skyld, at det absolute Monarki faldt; det faldt — af kongelig Naade, efter Naturens Lov: Dødsspiren laa fra Undfangelsen af i dets Organisme.

Det var den indre, oprørende Splid imellem Retten som Naade og Retten som Ret, der gjennem utallige Overgreb, Forbrydelser og Misgreb fremkaldte Katastrofen i Frankrig. Revolutionen af 1789 blev en Statsomvæltning i den allerradikaleste Forstand; den førte bogstavelig til en Sprængning af Staten som Stat. Da Nationalkonventet afskaffede Kongeværdigheden, og Rædselsherredømmet tog sin Begyndelse, havde Folkemassen ligefrem afskaffet Staten og sat sine Kreaturer i Statens Sted; thi

en Robespierre er ingen Statsmand, en Robespierre kan ikke regere; han kan kun terrorisere. Ved Betragtningen af et saadant Naturfænomen er det ikke tilstrækkeligt at dvæle ved Ydersiderne, ved Rædslernes Mangfoldighed, ved Lidenskabernes Flammehav eller blot ved Lavastrømmenes forskjellige Udbrudskratere; man maa ned i det store Svælg, ned i det Indre, forske og spørge: hvor kom alt dette fra? Hvad var det dog for et Dyb af glødende Had, hvoraf Ødelæggelsen opstod? Det var — en
[310] kristelig Revolution, en Revolution, som kun var mulig midt i Kristenheden. — At Masserne, naar det ydre Tryk bliver for stort, og Statsmyndighederne under Uroen selv optræde famlende og splidagtig forraade hverandre, kan i en hvilkensomhelst Tidsalder ophidses til at nivellere al Standsforskjel og beruse sig i Indbildninger om Frihed, Lighed og Broderskab, skal aldrig nægtes. Sligt er muligt lige saa vel under hedenske som under kristelige Forudsætninger. Men den Selvfølelsens Styrke, den Instinktets Sikkerhed, den Tankens Klarhed og Villiens Besluttethed, hvormed den franske Revolution slog »Menneskerettighedernes« store Grundlov fast,[1)] lader sig ikke forklare uden at forudsætte Kristendommen.

Revolutionsmændene rasede mod Kirken og den positive Religion som overhovedet mod alle historiske Traditioner; de vilde brænde Forbigangenheden af, rydde Brandtomterne og begynde forfra med nye Mennesker, nye Guder og en ny Tidsregning. Men denne revolutionære Rasen mod Kristendommen er just et talende Bevis for, hvor inderlig hin mægtige Tidsaand, om end paa selvisk negativ, dæmonisk Maade havde indsuget og tilegnet sig Kristendommens første humane Fordringer.

Revolutionens »Frihed og Lighed« er en Forvrængning af Evangeliets Frihed og
[311] Lighed; men ved denne Forvrængning er der ingenlunde gjort et historisk Skridt til Kristendommens Afskaffelse; der er meget mere stillet en uafviselig Fordring til dybere Forstaaelse og inderligere Tilegnelse af Kristendommens Væsen, en Fordring der lige saa fuldt gjælder Samfundet som den Enkelte.

Modsigelsen mellem »det Nye Testamentes Kristendom« og »Kristenheds Kristendom«, en Modsigelse, som S. Kierkegaard har fremstillet i saa talende, slaaende Træk, at hans Fremstilling upaatvivlelig engang vil gaae Verden rundt, denne skærende, aandsfortærende Modsigelse kræver en dobbelt Løsning, en ethisk-historisk i det hu-

[1)] »Det er et karakteristisk Træk, at da den konstituerende Forsamling i Paris (1789) diskuterede Rettighederne, og Mirabeau utaalmodig over, at Diskussionerne antoge et for filosofisk Sving og trak sig i Langdrag, udbrød: N'employez pas le mot de droits, mais dites: Dans l'intérêt de tous, il a été déclaré… da holdt Forsamlingen med Instinktets Sikkerhed fast paa, at det netop var Rettigheder, altsaa udtrykkelige Principfordringer, der skulde sættes igjennem.» Om Hindringer og Betingelser for det aandelige Liv i Nutiden. S. 34.

mane Samfund og en, af Menighedslivet betinget, religiøs Løsning i Samvittighederne. Den sidste skal ikke afhandles i denne Sammenhæng; her tale vi kun om den første.

Hvad S. Kierkegaard har kaldt »Kristenheds Kristendom« er ikke Evangeliet til Salighed, deri har han fuldkommen Ret; men naar han uden videre betragter den som et afskyeligt Monstrum, et Uvæsen, der bør afskaffes jo før jo heller, da har han aabenbart Uret. Kristenheds Kristendom er trods alle Forvrængninger en ubetvingelig, historisk Faktor, en Verdensmagt, et Element i den guddommelige Styrelse; den trygler ikke om Magthavernes Bifald, den ændser ikke Individernes Vilkaarlighed; den gaaer, som Stjernerne gaae, Nødvendighedens Vei, dens Virkninger ere aandige Naturvirkninger. Den følger med Slægterne; den underlægger sig Tidens Aander; den leder dem, selv imod deres Villie, stiller dem Opgaverne og viser dem Fremtidsidealerne som i et magisk Speil. Hvilke Sider de stillede Opgaver hver Gang frembyde for Virkeligheden, og hvorledes Synerne i Speilet vexle, beroer efter Tidernes *[312]* Leilighed paa Evnen, der virker, og paa Øiet, der seer. Den Slægt, det Samfund, som med Handlekraft og Sands for Frihed gaaer Selvbegrændsningens og Maadeholdets Vei, faaer af Kristenhedens Kristendom aandig Hjælp, mangfoldig Belæring og en rig Velsignelse. Hvor Kristenhedstanken derimod ikke renser og forædler Sindelaget, der ægger den og forstærker de selviske Indbildninger; hvor den ikke kan virke som en Velsignelse, der virker den som en Forbandelse; hvor den ikke kan være en Lægedom, bliver den en Gift.

Den Lov, hvorefter Giftdannelsen foregaaer, lader sig tydelig paavise. Fra et revolutionært negativt Standpunkt udslynger Kritiken den Beskyldning mod Kristendommen, at den, ved at prædike Ydmyghed og blind Underkastelse under — Naaden, enerverer Slægten og stjæler dens bedste Kræfter. Slige Tænkningens Stormløb laane bestandig deres Retning og Fart fra det, som angribes. Det urolige Sind vil uden Ophør plage Forstanden, at den dog endelig maa sætte noget Andet og Bedre i Stedet for det, som den river ned. Saa skyder Selvfølelsen iveiret, Masseindividerne stige i Prisen, og Mængdens Ligeberettigelse til alle Livets Goder lyder stedse høiere. Det er den foragtede, tilbagetrængte og fornægtede Kristenhedstanke, der reagerer; som en underjordisk Ild vedbliver den at hæve den sociale Jordbund og skrue Livsfordringerne op til Bjerge af Anmasselser. Hvad der i det gamle hedenske Rom foregik paa Mons sacer, var kun Børnespil i Sammenligning med det, som i nærværende Øieblik sees at foregaae paa Montmartre.

Det var sindrigt af Herodot at gjøre Mnemosynes Døttre til sin Histories Muser, thi *[313]* Mnemosyne betyder Erindring, og Historie er væsenlig Erindring. Men den historiske

Erindring er af forskjellig Art. For at fremhæve Natursiden ville vi her see bort fra den Ihukommelse af Fortidens Bedrifter, som Historieskrivningen sikkrer, og blot betragte den fysiologisk psykiske Erindring, den ubevidste halvbevidste Forplantning, hvorved Fædrenes Dispositioner til Lyder og Dyder nedarves paa Børnene.

Historien er en Kjæde af sammenhængende Led; om ogsaa et umiddelbart paafølgende staaer i nok saa skarp Modsætning til sit foregaaende, saa er der dog i Bruddet selv et Mærke, som viser, hvor stærk Bindevævet er. Det Nye fødes, og det Gamle døer, det gaaer til Grunde. Men, at det Gamle er gaaet til Grunde, betyder, at det er blevet den Grund, hvoraf det Nye er opstaaet. Det Efterfølgende har altsaa det Forbigangne i sin Grund; men hvad det saaledes har i sin Grund, har det jo paa indvortes Maade i sit Væsen, i sit Indre, i naturlig Erindring. I det individuelle Menneskeliv er Ungdommen en Erindring af Barndommen, Manddommen af Ungdommen, Alderdommen af Manddommen. I Historien viser sig det Samme. Saaledes er Protestantismen en Erindring af Katholicismen, Revolutionen en Erindring af den monarkiske Absolutisme; saaledes er det nittende Aarhundrede i Tænkemaade, Sæder og Tilstande — ikke en Gjentagelse, nei tvertimod — en Erindring af det attende. Først naar man har overbevist sig om, at der i Historien gives en ubevidst, naturnødvendig Erindring, og at denne Erindring er det indre, usynlige Baand mellem Slægter og Tidsaldere, da først vil man erkjende,
[314] at Menneskehedens Levnetsløb, trods alle tilsyneladende Standsninger, Gjentagelser og Tilbageskridt, er en ustandselig Strøm, en fremadskridende Bevægelse mod et sidste Maal. Det vil da kunne forstaaes, at ikke blot de Dannede, der have Kundskaber og Overblik, beregne sig en Fremtid, men at ogsaa Masserne i al deres Raahed og Uvidenhed have historiske Instinkter.

Vel maa det ved et historisk Jordskælv løbe rundt for Øinene, naar Samfundsgrunden pludselig revner, og gamle, længst begravne Magter sees at reise Hovedet og begynde forfra; man fortvivler om Ret og Fornuft; man svimler i Kredsløbet og siger med Prædikeren: »Hvad der har været, det vil være, hvad der er skeet, det vil skee, og der er intet Nyt under Solen.« Det er igjen den forslidte Historie med Rigers Reisning og Rigers Fald, med den Enes Seir og den Andens Nederlag, med det patriciske Ordensbarbari og det plebejske Frihedsbarbari; hvor er Fremskridtet? Naar den middelalderlig-romerske Kirkegud og den gammelromerske Statsgud gjøre fælles Sag, naar den kanoniske Ret og Kanonretten ere enige om, at Magt er Ret: hvad Under, at det gaaer ud over de Afmægtige!

For at kunne holde sig opreist i Jordskælvet og under den store almindelige Formørkelse skælne Spøgelser fra Væsener med Kjød og Blod, er det nødvendigt

at støtte sig til Udviklingslovene og see at klare sig den historiske Erindring. Den pavelige Absolutisme er dømt til Døden, dømt af Historiens Aand. Dens Tid er forbi; den er et Gravmonument, et Billede, en Erindringens Skygge: kommer den igjen, da er det kun som Gjenganger. Den kongelig-keiserlige Absolutisme er dømt til Døden, dømt af Historien selv; den kan reise sig op, men ikke skride frem: den tynges *[315]* af Forgangenhedens Lænker. Vender Gjenfærdet tilbage fra sit Skyggerige, da er det som Knokkelmand med et Slagsværd til Le og et Dødninghoved under Hjelmen: Ridderen af den sorte Ørn kommer ikke for at saae, men for at høste. Den demokratisk-revolutionære Absolutisme er dømt til Døden, og hører alt til de Dødes Rige. »Det røde Spøgelse« paa Barrikaderne har ikke Blod i Aarerne, ikke Veir i Lungerne, det har ikke Nærværelsens Liv: seet i Mørket er det et rædsomt, bloddryppende Fantom, men det er kun et Fantom.

For at bestemme Himmellegemernes Baner, maa man beregne Perturbationerne. De virkelige Baner ere jo vistnok meget afvigende fra dem, der svare til de abstrakt-almene Love; men disse Afvigelser ere saa langt fra at vække Tvivl om Grundlovenes Gyldighed, at de i Virkeligheden stadfæste deres Opfyldelse. De Perturbationer, som Fænomenerne af de store Samfundslove og de historiske Baner ere underkastede, lade sig vel ikke saaledes mathematisk beregne; men derfor er det ligefuldt sandt, at de alle gaae op i Lovenes Opfyldelse. Er her mange ubekjendte Størrelser, saa er her ogsaa mange Ligninger. Endeligningen er oprindeligt bestemt ved den i sin Grund konstante Menneskenatur og den under alle Forandringer uforanderlige Kristustanke.

R. *Nielsen.*